

Sentit del lloc, paisatge i conflicte

Joan Nogué

Catedràtic de Geografia Humana de la Universitat de Girona i director de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (www.catpaisatge.net)

Conferència impartida el dissabte 17 de març, a les 19.30 h, a la seu de la Fundació El Solà de La Fatarella

Voldria agrair, abans de res, l'amable invitació de la Fundació El Solà per compartir amb vostès aquesta vetllada. Se m'ha demanat una reflexió genèrica, global, sobre l'enorme rellevància que el paisatge té en el nostre benestar individual i col·lectiu. I això es pot fer de moltes maneres. Avui, però, ho vull fer a partir del concepte de 'sentit del lloc' i de la idea de 'conflicte', reflexió ja apuntada en el meu darrer llibre *Paisatge, territori i societat civil* (València, Edicions 3i4, 2010), on podran molta bibliografia al respecte.

A nosaltres, als geògrafs, la idea de conflicte no ens és estranya, ni molt menys. De fet, una de les més antigues especialitats de la geografia (la geografia política) es dedica fonamentalment a l'anàlisi del conflicte, en concret del conflicte geopolític. El geògraf alemany Friedrich Ratzel -considerat habitualment com un dels pares de la geografia política contemporània-, ja va parlar del conflicte geopolític l'any 1897, en el seu famós llibre *Geografia Política*. Però jo no els vull parlar de conflictes geogràfics de caràcter geopolític. Em vull centrar en una altra mena de conflictes geogràfics que anomenarem, per entendre'ns millor i de manera genèrica, conflictes territorials i que, com veurem, poden manifestar-se tant a escala individual, personal, com a escala social, col·lectiva; conflictes territorials en els quals la dimensió paisatgística és cada cop més rellevant. Comencem per aquesta dimensió més individual, més personal.

El conflicte territorial a escala individual

Els sers humans vivim en llocs i ens movem entre llocs. Des de sempre. Què entenem per lloc? Miri'n, els llocs són els punts que estructurin l'espai geogràfic, que el cohesionen, que li donen sentit. Els llocs no són simples localitzacions, fàcilment identificables als nostres mapes a partir d'un sistema de coordenades que ens marca la seva latitud i la seva longitud. Els llocs, efectivament, són –i valgui la redundància-

‘localitzables’, però ni els llocs es poden reduir a una simple localització ni l’espai geogràfic pot ser vist –com a vegades fem- com un simple espai topogràfic... i fins i tot a vegades menys que això, apropant-lo a un simple espai geomètric, gairebé topològic. No. L’espai geogràfic és, en essència, un espai existencial. I, en aquest espai, els llocs no són simples localitzacions; no són només l’encreuament d’un eix de coordenades conformat per paral·lels i meridians. Són més que això: són porcions del territori imbuïdes de significacions, d’emocions i, per tant, plenes de significats pels sers humans. L’espai geogràfic ha de ser vist i entès com una immensa i atapeïda xarxa de llocs ‘viscuts’, tots ells diferents. El lloc proporciona el mitjà principal a través del qual donem sentit al món i a través del qual actuem en el món. En el lloc es materialitzen de manera clarivident les dues dimensions existencials fonamentals que estructuren la nostra vida: l’espai i el temps. Els llocs són el que són, més allò que nosaltres els imbuïm: la seva materialitat tangible està tenyida, impregnada, d’intangibles. La síntesi de diferents elements materials i immaterials, que fa que cada lloc sigui diferent i que visquem de manera diferent cada lloc, és el que explica el *genius loci*, *l’esperit du lieu*, el sentit del lloc. Els sers humans creem llocs en l’espai, els vivim i els imbuïm de significació. Ens hi arrelem i ens en sentim part. Els llocs, a qualsevol escala, són essencials per a la nostra estabilitat emocional perquè ens vinculen a una lògica històrica i perquè actuen talment un vincle, un punt de contacte i interacció entre els fenòmens globals i l’experiència individual.

El gran geògraf nord-americà d’origen xinès, Yi-Fu Tuan, va dedicar tot un llibre, el 1974, a estudiar les relacions afectives que ens lliguen als llocs. El llibre, titulat *Topofília*, ha tardat més de trenta anys en ser traduït, però finalment el podem llegir en castellà, encara que, malauradament, no en català. Tuan inaugurava tota una escola en geografia, anomenada ‘geografia humanística’, centrada específicament en l’estudi del perquè i com els sers humans ens vinculem als llocs; centrada, per tant, en l’estudi de les nostres relacions afectives, sensorials, emotives, simbòliques, amb els llocs. En realitat, els geògrafs humanistes es varen avançar varies dècades al que avui coneixem per geografies emocionals. Acaba d’aparèixer fins i tot una nova revista acadèmica d’àmbit internacional i de caràcter transdisciplinari anomenada *Emotion, Space and Society* i fa poc s’ha creat la *Society for the Study of Emotion, Affect and Space* (SSEAS). Jo crec que, us quants anys més tard, finalment ha fructificat la llavor plantada per aquells geògrafs pioners, perquè ara mateix estem assistint a un renovat interès per les emocions enteses no només com a un atribut individual, sinó, sobretot,

com a una construcció social. Cada cap són més, dins i fora del món acadèmic, els qui defensen tenir en compte d'una vegada la vinculació de les emocions als llocs, als paisatges i, en general, a la gestió de l'espai públic, sense per això tenir por de ser qualificats, de manera despectiva, com a frívols i insubstancials. És d'una evidència palmària que la vida és, en essència i alhora, espacial i emocional. Interactuem emocionalment i de manera continuada amb els llocs, als quals imbuïm de significats que retornen a nosaltres a través de les emocions que ens desperten. La memòria individual i col·lectiva, així com la imaginació, més que temporals, són espacials, geogràfiques. Les categories geogràfiques bàsiques que s'aprenen a l'escola, o les que utilitzem en la nostra vida quotidiana, comporten associacions emocionals. Experimentem emocions específiques en diferents contextos geogràfics i 'vivim' emocionalment els paisatges perquè aquests no són només materialitats tangibles, sinó també construccions socials i culturals impregnades d'un dens contingut intangible sovint només accessible a través de l'univers de les emocions.

I per què Tuan i un llarguíssim estol de geògrafs s'han dedicat durant dècades a aquesta mena de recerca, en col·laboració amb d'altres professionals, molts d'ells provinents, per cert, de l'àmbit socio-sanitari? Perquè sabien –i ho varen demostrar– que la pèrdua traumàtica del sentit del lloc condueix a un conflicte intern, personal, que pot arribar a tenir greus conseqüències a nivell social, com veurem en la segona part de la meua intervenció.

I com es produeix la pèrdua traumàtica del sentit del lloc? De moltes maneres. Per un desplaçament forçat i no previst del lloc de residència habitual; per l'emigració cap a territoris radicalment contrastats pel que fa a clima, paisatge, costums...o, per posar un últim exemple, per haver modificat de dalt a baix el lloc en el qual vivim, en molt poc temps i sense haver participat en aquest procés de transformació. Vet aquí una mena de migració forçada sense moure'ns de lloc, una de les grans paradoxes del món contemporani, impensables en d'altres moments de la nostra història en els quals la transformació del territori era lenta, pausada, al ritme de la intervenció humana. Quan els llocs esdevenen impersonals i irreconeixibles per als habitants del propi lloc, assistim a un greu conflicte territorial a escala individual, senzillament perquè l'arrelament territorial és una dimensió fonamental per al desenvolupament d'una relació harmònica entre l'espai viscut i els grups humans. La pèrdua del sentit de pertinença empobreix la sociabilitat. Aquest "conflicte territorial" es tradueix en un "conflicte psicològic" (i també social, com veurem més endavant). La ferida en l'estructura

territorial i en la morfologia paisatgística provoca un greu dany en l'equilibri psicològic de l'individu.

En un dels primers llibres que vàrem publicar a l'Observatori del Paisatge, titulat *Paisatge i Salut*, Francesco Vallerani, geògraf de la Universitat de Venècia, analitza la pèrdua traumàtica del sentit del lloc en el cas del Vèneto, la rica regió del nord-est italià, que ha sofert un intensíssim procés d'urbanització dispersa fins el punt d'haver donat nom a l'expressió 'ciutat difusa', expressió avui dia present en tots els manuals de geografia urbana i d'ordenació del territori. Doncs bé, Vallerani mostra com la urbanització intensiva de les zones rurals suburbanes del Vèneto, la seva transformació agrícola com a conseqüència de les imposicions de les multinacionals del sector agroindustrial, la construcció de grans infraestructures de transport i per a la producció d'energia, l'acumulació de residus o l'expansió de la construcció per a usos turístics, entre d'altres factors, han provocat un fort malestar en amplis sectors de la població per la pèrdua dels tranquil·litzadors punts de referència de les geografies quotidianes i per l'anul·lació dels lligams existencials amb l'espai viscut, així com amb les arrels culturals i afectives amb el territori. La degradació paisatgística del Vèneto, que comptava amb un paisatge d'una riquesa i qualitat comparable al de la Toscana, ha generat, fins i tot, una mena de "literatura del neguit", amb noms importants de la narrativa i de la poesia italiana del segle XX, com ara Guido Piovene, Pier Paolo Pasolini, Goffredo Parise o Andrea Zanzotto (per cert, mort fa molt poc). Els textos literaris –veritables manuals de geopoètica– són molt eficaços per expressar la relació entre el neguit existencial i la pèrdua del sentit dels llocs. Al Vèneto s'està donant un procés d'hibridació del paisatge ocasionat per la inserció, de forma caòtica, d'elements funcionals propis de les noves estructures territorials en les malles d'un valuós teixit geogràfic preexistent constituït pacientment al llarg dels segles. És aquesta evident sensació de ruptura amb les lògiques anteriors, de degradació, tan ecològica com paisatgística, i de pèrdua d'objectius compartits el que aguditza una creixent desil·lusió i preocupació pel futur de l'especificitat i qualitat dels escenaris en què té lloc la vida quotidiana.

Podríem estendre aquestes consideracions a d'altres àmbits, però no ho faré. No entraré, per exemple, en una altra dimensió molt vinculada al sentit del lloc i que és importantíssima: la terapèutica. Deixi'm dir, simplement, que, sense cap mena de dubte, aquestes consideracions que els estic fent tenen sovint una clara aplicació terapèutica en determinats col·lectius socials. Geògrafs i geògrafes deixebles de Yi-Fu Tuan han treballat estretament amb psiquiatres i psicòlegs, per exemple, en la rehabilitació

d'alcohòlics i d'altres col·lectius en risc d'exclusió. L'Hospital Universitari de Massachussets ha mostrat com, en efecte, la recuperació de la dimensió existencial dels llocs, de la noció d'arrelament, sense anar més lluny, és fonamental en els complexos processos de reconstrucció de la identitat personal, perduda, en aquest cas, en el col·lectiu dels alcohòlics. També els podria mostrar exemples de com n'han estat d'útils aquestes consideracions a l'hora d'aconseguir una més ràpida integració de la població immigrada, tant la infantil com l'adult. Però no m'hi puc estendre, perquè encara tenim moltes coses per explicar.

Resumint: existeixen conflictes territorials a escala individual, personal, provocats per una pèrdua traumàtica del sentit del lloc, que poden arribar a tenir greus conseqüències per a la nostra estabilitat emocional. Però el fet és que vivim en societat i que, per tant, inevitablement, la major part d'aquests conflictes individuals acaben prenent ràpidament una dimensió col·lectiva, una dimensió social, que és el que veurem ara mateix.

El conflicte territorial a escala social

La consciència d'habitar, com dirien els fenomenòlegs, es nodreix del coneixement del sentit dels llocs als quals un sent que pertany; i això implica, més enllà de l'apropiació personal del territori, una certa consciència de pertinença cultural, de compartir amb una comunitat més àmplia els símbols i els senyals d'un territori. Cada indret custodia una llarga successió de microhistòries. Generació rere generació se succeeixen anònims creadors de paisatge, una enorme comunitat d'éssers humans que han viscut i s'han convertit en la veu que es transmet a través dels textos literaris, de la pintura de paisatge, de la cultura popular. La gent encara se sent part d'un lloc –i de diversos llocs alhora- amb els quals estableix múltiples i profundes complicitats, de caràcter individual –ja ho hem dit-, però també col·lectiu.

Per tant, la sensació de desorientació, de manca de referents envers el lloc provocada per l'emigració, per processos de desplaçaments forçats o per la seva ràpida i intensa transformació no es dona només a nivell individual. En no sentir-nos identificats, com a col·lectiu, amb un determinat territori assistim a un conflicte social, ras i curt. Conflicte social de base territorial, però conflicte social en qualsevol cas. Posarem tres exemples concrets, tres manifestacions concretes d'aquest conflicte: el cas de les anomenades 'plataformes en defensa del territori', el conflicte dels límits

territorials i de la seva percepció i, finalment, el que jo he qualificat de ‘conflicte de representació paisatgística’.

Paisatge, territori i societat civil

La proliferació de grups, de plataformes, que s’identifiquen amb denominacions que quasi sempre comencen amb un “Salvem...” és un fenomen social extraordinàriament interessant i il·lustrador. Evidentment, hi ha de tot, i fins i tot algunes d’elles responen a interessos obscurs, en tant que han estat patrocinades per promotors ben pocs fiables. D’altres tenen un discurs manifestament demagog i populista, és cert. En general, però, llevat d’aquestes excepcions, estem davant d’un discurs territorial seriós que té en comú la defensa del seu territori i de la seva idiosincràsia paisatgística davant de les agressions que l’amenacen. Componen aquestes plataformes una heterogènia societat civil que prescindeix cada cop més dels principis ideològics clàssics i absoluts per centrar-se en unes reivindicacions de preservació d’àmbit local que s’oposen a unes lògiques de major escala. Es reivindica allò propi, el territori i el paisatge autòctons amenaçats per diversos processos. Es tracta, a més, d’un fenomen que es dona en uns moments d’escassa participació en les estructures polítiques convencionals i que va molt més enllà de l’explosió ecologista i minoritària de finals dels setanta i principis dels vuitanta, ja que ara aplega a col·lectius gens minoritaris i a persones de la més variada procedència.

El sorgiment espontani d’aquestes plataformes cíviqes respon a una conflictivitat territorial complexa. Més enllà de les dinàmiques pròpies i intransferibles de cadascun d’aquests conflictes, el cert és que l’extensió d’aquesta conflictivitat obeeix a una sèrie de factors comuns. En primer lloc, a la creixent importància del lloc i de les identitats territorials en un context de globalització galopant, que ha produït una tensió dialèctica entre els pols local i global no sempre ben resolta. En segon lloc, a una crisi de confiança en les institucions, en no trobar-hi –massa sovint- ni la resposta esperada ni l’adequada. Finalment, a unes polítiques territorials (i també ambientals i paisatgístiques) no sempre ben dissenyades i, molt sovint, mal explicades.

No estem davant, només, dels típics conflictes que els americans han batejat amb l’acrònim NIMBY (*not in my back yard*), és a dir, “no al meu pati del darrere”. Esbandir la qüestió associant aquest fenomen a les típiques reaccions NIMBY és, em sembla a mi, una mica simplista, com també ho és atribuir-los un suposat caràcter egoista i poc

solidari. Hi ha de tot i les coses –i menys en aquest terreny- no són blanques o negres, sinó plenes de grisos.

Pors, angoixes existencials, pèrdua de referents paisatgístics, desconcert, sensació d'impotència, són els principals motius que empenyen persones de perfil molt divers a ocupar-se de quelcom que queda fora del seu àmbit domèstic més immediat. El rerefons de tot plegat té més aviat a veure amb la recuperació de la identitat local com a element irrenunciable per a la qualitat de la vida. La necessitat de sentir-se identificat amb un espai determinat és sentida vivament, sense que això signifiqui tornar inevitablement a formes premodernes d'identitat territorial. La recerca obsessiva d'una passada territorialitat existencial irrecuperable ens acabaria conduint a un localisme neoromàntic i fins i tot retrògrada. No: no es tracta de tornar a espais microsocials impregnats de lògiques tribals i corporatives. No es tracta d'emmurallar de nou, metafòricament, pobles, valls i ciutats. Crec que la immensa majoria dels nous moviments socials en defensa del territori estesos per tot el país reclamen, senzillament, major participació ciutadana en la resolució dels conflictes territorials que els han caigut a sobre. I reclamen, sobretot, cada vegada amb més insistència i de forma més organitzada, les seves arrels històriques, culturals, religioses, ètniques i territorials. Aquests moviments socials defensen els seus llocs davant la nova lògica dels espais sense llocs, dels espais de fluxos propis de l'era informacional en la qual ja estem plenament immersos. Reclamen la seva memòria històrica, la pervivència dels seus valors i el dret a preservar la seva pròpia concepció de l'espai i del temps. Com ha assenyalat Manuel Castells, quant més abstracte es fa el poder dels fluxos globals de capital, tecnologia i informació, més concretament s'afirma l'experiència compartida en el territori, en la història, en la llengua, en la religió, en l'ètnia. El poder de la identitat no desapareix a l'era de la informació, sinó que es reforça. Vivim plenament immersos en aquesta paradoxa territorial.

Un conflicte de límits

L'altre conflicte territorial típic de les societats contemporànies (sobretot les urbanitzades i densament poblades) té a veure amb la difuminació i pèrdua de nitidesa dels límits entre diferents entitats territorials, amb els corresponents problemes de percepció i de comprensió de la realitat geogràfica que aquest fet implica. M'explico.

Les dinàmiques territorials de la contemporaneïtat estan comportant l'emergència de límits molt més difusos, menys nítids, més esclarissats que els propis de les societats tradicionals. A vol d'ocell, l'estructura i morfologia de molts dels paisatges del país ha

canviat radicalment al llarg d'aquests darrers cinquanta anys. A la dècada de 1950 els diferents usos del sòl tenien uns límits nítids. Es podia percebre amb claredat, per exemple, on acabava la ciutat i on començava el camp i els nuclis urbans es presentaven compactes. En l'actualitat, l'estructura i morfologia del paisatge es caracteritza per una alta fragmentació. La zonació característica del paisatge tradicional s'ha transformat radicalment i ha derivat cap a una gran dispersió d'usos i de cobertes del sòl. L'antiga zonació s'ha difuminat, s'ha perdut la claredat en la delimitació zonal, la compacitat s'ha trencat i ha acabat per imposar-se un paisatge molt més complex i, a voltes, discordant: en definitiva, un paisatge de transició, un paisatge híbrid, un paisatge de frontera. L'entrellat i la lògica discursiva d'aquest paisatge és de molt més difícil aprehensió, fins el punt que ens obliga a preguntar-nos sovint si el *genius loci* corresponent n'ha fugit, si no haurem canviat realment de lloc, de país, parafrasejant l'excel·lent obra de David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country*, traduïda al castellà el 1998. De fet, quan s'observen amb deteniment els fotogrames dels anys 1950 –el famós i anomenat col·loquialment ‘vol americà’ del 1956-, es té realment la sensació d'estar contemplant un altre territori, d'haver-nos equivocat de país.

És precisament en aquests paisatges híbrids, mestissos, de contacte i de transició entre els paisatges més pròpiament urbans i els més pròpiament rurals en els que el ciutadà experimenta una certa sensació de desconcert, a voltes de caos i, en qualsevol cas, d'estupefacció, perquè té al davant una estructura territorial i paisatgística que ja no reconeix i de la que no en veu l'entrellat, perquè es tracta sovint de territoris sense discurs i de paisatges sense imaginari. La intensitat i velocitat de les transformacions paisatgístiques que es donen en aquests espais fa difícil, a vegades, reconèixer-hi els llocs als quals estàvem habituats. La lògica d'aquests espais és ja, en essència, urbana, per més que la seva fesomia externa –sobretot en les corones més allunyades de la ciutat- és, encara, rururbana, expressió híbrida i mestissa per excel·lència. El sòl alterna usos urbans (els majoritaris) amb usos rurals (cada cop més marginals), però les dinàmiques territorials i les formes de sociabilitat són ja plenament urbanes, i sovint metropolitanes.

Assistim, en efecte, a una mena d'explosió de la ciutat, és a dir a una excepcional difusió en un extens territori dels assentaments de població, de les activitats econòmiques i dels serveis. Es tracta d'un fenomen que ha rebut diverses denominacions i conceptualitzacions, que no són sinònimes, però que sí apunten cap a la mateixa direcció, això és cap a un intent de caracterització d'aquests nous paisatges

de frontera. Es parla de ciutat difusa, ciutat dispersa, no ciutat, ciutat desfeta, hiperciutat, camp urbanitzat, espai rururbà, entre moltes d'altres denominacions. Sigui com sigui, la realitat és que aquests nous espais, en els quals els assentaments residencials tenen un pes predominant, emergeixen com a resultat de diversos factors: canvi de model econòmic general, crisi de l'espai públic, pes importantíssim del terciari, revolució tecnològica, diferències notables en el preu del sòl entre zones veïnes, noves vies de comunicació, crisi d'alguns elements de la ciutat tradicional, entre d'altres factors.

No és fàcil 'llegir' aquests nous paisatges fronterers, almenys amb la facilitat amb què vàrem aprendre a interpretar, des de la semiologia urbana, el paisatge urbà compacte. En el seu ja clàssic tractat sobre la imatge de la ciutat, Kevin Lynch ressaltava cinc categories essencials per a la lectura del paisatge urbà convencional: senyals, nodes, senders, llindars i àrees homogènies. Quines categories, quines claus interpretatives permetrien llegir avui el paisatge de la dispersió, el *sprawl*scape? Segurament hi són, i més pensades per ser llegides en cotxe que no pas a peu, però són, sens dubte, més efímeres que les proposades per Kevin Lynch, i de més difícil legibilitat. La legibilitat semiòtica d'aquests paisatges contemporanis sotmesos a intenses transformacions és, certament, complexa. No és fàcil integrar en una lògica discursiva clara i entenedora els territoris estripats i desdibuixats dels paisatges de frontera, paisatges que a voltes semblen itinerants, nòmades, perquè són repetitius, perquè són els mateixos arreu.

Vet aquí un conflicte que hem provocat nosaltres mateixos, però que també nosaltres mateixos podem resoldre. Com? Evitant més fragmentació, sargint els descosits generats per un procés urbanitzador sense sentit i retornant a la nitidesa en les delimitacions, retornant a les fronteres clarament perceptibles. Entenc que aquest és l'únic camí per imbuir de discurs a uns territoris que l'han perdut i per refer imaginaris paisatgístics que han desaparegut del nostre patrimoni cultural col·lectiu.

Un conflicte de representació, un conflicte d'imatges

El tercer i últim exemple de conflicte social de base territorial del qual els volia parlar té a veure encara més amb el paisatge i és el que jo he anomenat 'conflicte de representació paisatgística'. Crec que des de fa uns anys estem assistint a una conflicte de representació en termes paisatgístics i d'imaginari col·lectiu; conflicte de representació en el sentit que hi ha un abisme cada cop més gran entre les imatges més

significatives i tradicionalment representatives dels nostres paisatges (diguem-ne, si volen, arquetips paisatgístics) i el paisatge real, el percebut quotidianament anant de casa a la feina i de la feina a casa. Dit d'una altra manera: els paisatges de 'referència' s'allunyen cada cop més dels paisatges reals...; són cada cop menys 'reals' i més excepcionals, més rars. L'abisme entre realitat i representació s'ha fet més i més gran en aquests darrers 30 a 50 anys, perquè mai com en aquestes darreres dècades havíem assistit a unes transformacions territorials i paisatgístiques tan radicals.

I aquest abisme, aquest *décalage* ens planteja un problema al conjunt de la societat, i no només als responsables polítics de la gestió patrimonial cultural i del territori, i el problema és la progressiva reducció dels referents paisatgístics amb els quals la gent se sent identificada. Ens hem de plantejar seriosament amb quins nous paisatges es pot sentir identificada la societat, perquè, efectivament, semblaria oportú que els nous paisatges –o alguns dels nous paisatges- haurien de ser objecte de representació social si volem resoldre aquesta fractura, aquest conflicte, actualment existent entre paisatge real i paisatge representat. Tenim davant nostre un repte difícil, però importantíssim en termes de qualitat de vida i de benestar col·lectiu, i és el de ser capaços de fer que la gent pugui seguir identificant-se amb els paisatges que l'envolten.

Aquesta no és una problemàtica que afecti només Catalunya, certament. És un fet que en molts països de la vella Europa la contemplació del paisatge real contemporani està tenyida per un paisatge arquetípic transmès de generació en generació a través de moltes vies, entre elles la pintura de paisatge, la novel·la regional, els llibres de text escolar i, avui, els mitjans de comunicació de masses, en el sentit més ampli de l'expressió. En aquests països assistírem també a un procés de creació d'arquetips paisatgístics que s'inicià en un moment determinat de la seva història, en general coetani i paral·lel al procés de consolidació de la identitat nacional respectiva. La socialització d'un paisatge sol tenir lloc en un moment donat de la història per obra i gràcia de l'elit literària, artística i cultural pertanyent a un determinat grup social, que elabora una metàfora i la difon al conjunt de la societat. El que està per veure és si la imatge seleccionada era la majoritària i quines es van deixar de banda, perquè s'ha d'admetre que totes elles –en tant que representacions socials del paisatge- tenien originàriament la seva legitimitat social. El fet, però, és que es produeix una socialització d'un paisatge arquetípic que ens ha arribat fins avui en forma d'imatges ben diverses, unes imatges que han creat un imaginari col·lectiu, compartit i socialment

acceptat; un imaginari en el qual els paisatges rurals i naturals tenen un pes predominant, però no exclusiu, perquè també hi trobem determinats paisatges urbans.

A França, on aquesta és una qüestió també de gran actualitat en aquests moments, és més que evident i notori el pes de l'Escola de Barbizon i dels impressionistes en el procés de creació de determinats arquetips paisatgístics. A Anglaterra, aquest procés ha estat també àmpliament estudiat. L'arquetip paisatgístic anglès majoritari és molt potent i el passat hi té un pes enorme. És coneguda, per altra banda, l'habilitat típicament anglesa per saber mirar el paisatge a través de les seves associacions amb el passat i per saber avaluar els llocs en funció de les seves connexions amb la història. Un paisatge bucòlic, pintoresc, ordenat, humanitzat, verd i amb boscos caducifolis conforma l'ideal de bellesa paisatgística per a la majoria dels anglesos. El paisatge és aquí concebut quasi com una vella antiguitat. Podríem anar saltant de país a país i veuríem com el procés és similar: com, en un moment donat, es creen –o es recreen– determinats arquetips paisatgístics i com aquests arquetips entren en col·lisió, en conflicte, anys més tard, amb els paisatges reals corresponents.

A Catalunya, sense anar més lluny, han conviscut, entre d'altres, dos arquetips paisatgístics majoritaris al llarg de l'últim segle: el de la Catalunya verda, humida, pirinenca i prepirinenca, de muntanya, impulsat per la Renaixença i recollit en bona part pel modernisme, i el de la Catalunya mediterrània, marítima, assolellada i intensament humanitzada (per no dir urbanitzada), generat pel noucentisme. Dos arquetips que s'han anat alternant, en algunes ocasions complementant-se i en d'altres excloent-se. Quin ha estat, però, l'arquetip predominant? Quin dels dos discursos paisatgístics ha estat el preferit? Des del meu punt de vista i si ens situem en el discurs estrictament ideològic i polític, el primer; hegemònic, crec, encara avui, perquè, de fet, la recuperació de les institucions democràtiques catalanes a partir de 1977 va significar no tant una renovació del discurs ideològic identitari de caràcter territorial i paisatgístic com una recuperació d'aquelles bases generades set dècades enrere i, més concretament, l'enaltiment del paisatge arquetípic de la muntanya i, per extensió, de la Catalunya vella.

M'atreviria a afirmar, a més, que la preeminència de l'arquetip paisatgístic ja mencionat ha tingut efectes geopolítics interns indesitjats, en infravalorar el paisatge de la Catalunya no associada al patriotisme, la que no va ser escenari de les gestes medievals ni dels seus mites èpics: els territoris del sud del país. Se'n queixava proud Josep Iglésies, un home del sud, quan s'indignava ja abans de la Guerra Civil en veure

que ni les guies del Centre Excursionista de Catalunya hi posaven l'atenció deguda, en contrast amb una Catalunya vella molt ben representada des d'aquest punt de vista. Una Catalunya vella (sobretot la pirinenca i la prepirinenca) en la qual encaixava bé l'estereotip paisatgístic suís, que esdevingué eslògan turístic i que, curiosament, s'aplicà a diferents valls i comarques. La vall de Camprodon era la "Suïssa dels barcelonins" en paraules de Carles Bosch de la Trinxeria, però Víctor Balaguer l'aplicarà a la Cerdanya, Josep Pleyan de Porta l'utilitzarà per descriure la Vall d'Aran, Dolors Moncerdà de Macià se servirà de la mateixa imatge per cantar les belleses de l'estany de Banyoles i el 1908 mossèn Gelabert anirà més enllà i posarà el títol *Guia il·lustrada d'Olot y ses valls. La petita Suïssa Catalana* al seu conegut itinerari turístic per la comarca d'Olot.

Sigui com sigui, el fet és que assistim a un conflicte paisatgístic entre allò que veiem i allò que desitgem, somniem o tenim com a referent. I era previsible que això passés, perquè resulta que mai havíem estat capaços de consumir en trenta anys tant de territori com en dos mil anys (com ha estat el cas), ni havíem transformat el territori a la velocitat en què ho fem. La dispersió de l'espai construït, la urbanització difusa, el creixement urbanístic deslligat dels assentaments urbans tradicionals, junt amb la implantació d'infraestructures de tota mena (algunes d'elles molt pesants, molt dures), han provocat en molt poc temps una intensa fragmentació territorial i una radical transformació paisatgística que ha qüestionat en profunditat la identitat de molts indrets; procés agreujat, tot sigui dit de passada, per una certa homogeneïtzació i banalització urbanística i arquitectònica, sobretot en els espais suburbans, perifèrics, de transició, en els quals, efectivament, és inevitable detectar-hi un punt de sordidesa, de desori i de desconcert. Hem assistit en els últims anys a l'emergència de territoris sense discurs i de paisatges sense imaginari o, si ho prefereixen, a territoris que han canviat de sobte el seu discurs i a paisatges que han perdut –també de sobte– el seu imaginari habitual. Els territoris semblen no posseir cap discurs i els paisatges cap imaginari quan la seva legibilitat esdevé extremadament complexa, com és el cas. Més enllà dels nuclis urbans compactes (dels barris vells i dels eixamples), no hem estat capaços de dotar d'identitat –la que sigui– a uns paisatges caracteritzats en la seva major part per la seva mediocritat i trivialitat.

I, malgrat tot, hem de ser capaços de superar aquest conflicte, de resoldre amb dignitat i responsabilitat social aquesta fractura actualment existent entre paisatge real i paisatge representat. Hem de ser capaços de generar nous paisatges amb els quals la

societat pugui identificar-se; nous paisatges que puguin ser objecte de representació social. I crec que algunes passes endavant s'han fet en aquest sentit : és ben cert que algunes encertades decisions preses en l'àmbit de les polítiques territorials i ambientals i també en l'àmbit de les estratègies turístiques han donat el seu fruit i han permès incorporar al club dels paisatges de referència alguns paisatges que no hi eren fa només 25 anys. Em refereixo, per exemple, als paisatges dels aiguamolls (els de l'Empordà i els del Delta de l'Ebre), els de la vinya (pensem en la Ruta del Cister i en el Priorat), els paisatges de la Batalla de l'Ebre, Els Ports o tot el món de la pedra seca, un element patrimonial excepcional repartit per tot el país i que és el que ens ha portat a crear el portal de la pedra seca Wikipedra. Per no parlar d'alguns altres exemples geogràficament més limitats, com el paisatge volcànic de la Garrotxa, pràcticament oblidat fins fa un parell de dècades. L'escola de pintura olotina no reflectí mai d'una manera evident i explícita la dimensió volcànica de la zona, mentre que ara és la que atrau els visitants i la que dóna sentit i coherència al primer parc natural que es va declarar a la Catalunya democràtica, el de la zona volcànica. Així, doncs, els paisatges de referència s'han eixamplat, i més si hi introduïssim alguns nuclis urbans, com el Barri Vell de Girona, entre d'altres. Això és cert i és bo, perquè mostra que disposem d'un imaginari col·lectiu relativament permeable, però no resolt el repte que tenim davant nostre i que plantejava fa un moment: l'abisme entre el paisatge representat i el paisatge real i la incapacitat per generar nous i més paisatges amb els quals la gent es pugui identificar; nous paisatges de referència, en definitiva. No hem estat capaços de “reinventar una dramaturgia del paisatge”, en paraules de Paul Virilio.

A tall de conclusió

Acabem. La geografia com a ciència, com a disciplina, s'enfronta diàriament a un munt de conflictes geogràfics, des dels geopolítics als aquí analitzats, que hem definit, simplement, com a conflictes territorials i que, com hem pogut veure, poden manifestar-se tant a escala personal, com a escala social; conflictes territorials en els quals la dimensió paisatgística és cada cop més rellevant. Conflictes, per altra banda, que ens remetent, tots ells, a un conflicte ètic. Els problemes aquí plantejats no rauen, de fet, en la transformació *per se* del paisatge, sinó en el caràcter i intensitat d'aquesta transformació: vet aquí el *quid* de la qüestió. La incapacitat per saber actuar sobre el paisatge sense destruir-lo, sense trencar-ne el seu caràcter essencial, sense eliminar-ne aquells trets que li donen continuïtat històrica, és un dels grans reptes de la nostra

civilització. No sempre se sap alterar, modificar, intervenir sense destruir. I quan es destrueix un paisatge, es destrueix la identitat d'aquell lloc. I destruir la identitat d'un lloc –i més encara quan no s'és capaç de substituir-la per una de nova d'igual vàlua- és èticament reprobable, tan reprobable com minvar la biodiversitat del planeta. La distinció –ètica en el fons- entre evolució i destrucció d'un paisatge no és de matís; és de fons, i ja l'havien plantejada a principis del segle XX geògrafs de la talla d'un Carl Sauer, per posar només un exemple.

Potser precisament per aquesta dimensió ètica de l'assumpte és pel que el Conveni europeu del paisatge s'ha fet tan conegut. El Conveni europeu del paisatge, signat al Palazzo Vecchio de Florència el 20 d'octubre de 2000 per iniciativa del Consell d'Europa i, des de llavors, ratificat per un bon nombre d'estats europeus (entre ells, l'Estat espanyol), reconeix explícitament que “el paisatge és un element important de la qualitat de vida de les poblacions, tant en els medis urbans com en els rurals, tant en els territoris degradats com en els de gran qualitat, tant en els espais singulars com en els quotidians”. El paisatge, acaba conclouent el Conveni, “constitueix un element essencial del benestar individual i social”. És a dir, fixi's que el Conveni aborda la dimensió afectiva i sentimental dels escenaris en els quals actuen els grups socials, i entén que aquesta dimensió és fonamental per a l'adquisició d'una autèntica “qualitat de vida”. És per això que sóc optimista de cares al futur, de cares a la resolució dels conflictes que tenim plantejats, perquè, finalment, els comencem a enfocar correctament.

Moltes gràcies per la seva atenció